

Iwan Monołatij

VIRIBUS UNITIS ?

DYLEMATY (WSPÓŁ)ISTNENIA
NARODÓW GALICJI HABSBURSKIEJ

Iwan Monołatij

VIRIBUS UNITIS ?

DYLEMATY (WSPÓŁ)ISTNENIA
NARODÓW GALICJI HABSBURSKIEJ

Lublin
INGVARR
2013

Copyright © by Iwan Monolatiy, 2013
All rights reserved

Recenzenci

prof. zw. dr hab. Maksym Gon

(Państwowy Uniwersytet Humanistyczny w Równem, Ukraina)

prof. UJK dr hab. Arkadiusz Adamczyk

(Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Filia Piotrków Trybunalski,
Polska)

Redakcja tekstu

dr Marta Walak

Skład i łamanie tekstu

Olga Hryhorenko

Projekt okładki

Maria Kosmolinska

Książka powstała w ramach projektu badawczego *Memory and Identity in the Central Europe. Common area, common political thought, common heroes.*

Wydanie I

ISBN 978-83-926699-4-4

Printed by *Ingvarr*, Lublin, Poland

Pamięci Ojca

SPIS TREŚCI

<i>Wstęp</i>	7
Rozdział I. „ <i>Razem, lecz prawie oddzielnie</i> ”: interakcje międzygrupowe w Galicji Habsburskiej – podłoże politologiczne	12
Rozdział II. „ <i>Viribus Unitis</i> ”: etniczne aspekty polityki narodowościowej Austro-Węgier w Galicji.....	30
Rozdział III. „ <i>Inne a/nie swoi</i> ”: żydowska wspólnota – orientacje etnokulturalne i etnoreligijne	42
Rozdział IV. „ <i>Zyc i dac zyc innym</i> ”: niemiecka wspólnota – orientacje etniczne i wyznaniowe.....	81
Rozdział V. „ <i>Trud zmagañ o utrzymanie tożsamości narodowej...</i> ”: polska wspólnota – orientacje polityczne i socjalne.....	106
Rozdział VI. „ <i>Wyścig na równoległych torach?</i> ”: narody Galicji Habsburskiej jako aktorzy regionalnej sceny politycznej	140
<i>Zakończenie</i>	154
<i>Резюме</i>	166
<i>Summary</i>	184
<i>Zusammenfassung</i>	199
<i>Bibliografia</i>	216

WSTĘP

Problem stosunków międzyetnicznych i rozwój tożsamości etnicznej ma dzisiaj szczególne znaczenie w zakresie nauk humanistycznych i społecznych. Nie tak dawno mieszkańcy Europy Środkowej i Wschodniej stanęli przed faktem poważnych zmian ich całościowego systemu bycia, gdyż polityczne życie ich krajów, oraz ich socjalno-kulturowe parametry, zostały zmienione radykalnie. Obywatele państw o zmienionym ustroju, jako podmioty życia społecznego, znaleźli się w pasie konfrontacji na przełomie czasu¹. A ich losy w świetle nowych koncepcji historycznych i politologicznych zaczęto traktować z uwzględnieniem zmian procesów etnicznych w warunkach transformacji społeczno-politycznych poprzez sprzeczności i konflikty w etnopolitycznej i narodowo-bytowej strefie.

Potrzeby etnicznego rozwoju narodów uaktywniły duchowy składnik etniczności – tożsamość narodową. Procesy wewnątrzetnicznej konsolidacji, w której ważną rolę odgrywa tożsamość narodowa, w dniu dzisiejszym determinują dynamikę życia społecznego w polietnicznych regionach. Spowodowane, przez powyższe, zaostrzenie stosunków międzyetnicznych przekształciło się w poważny problem zarówno dla państw przeżywających dziś głęboki kryzys społeczno-ekonomiczny, jak i dla krajów względnie „spokojnych” w tym sensie. Dlatego poszukiwania czynników łągodzących sprzeczności międzyetniczne mają wielkie znaczenie dla uczonych i polityków².

Stosunki międzyetniczne we współczesnej Ukrainie – państwie z polietniczną i wielowyznaniową ludnością – budzą obecnie wielkie zainteresowanie, nie tylko wśród badaczy ukraińskich ale i zagranicznych, a zwłaszcza polskich. Od głębokiego zrozumienia tych procesów zależy, w znacznej mierze, możliwość opracowania optymalnego modelu etnopolityki państwowej, skierowanej na normalizację, stabilizację oraz – w przyszłości – harmonizację stosunków mię-

¹ *Lexikon der Globalisierung*, Ferdinand Kreff, Eva-Maria Knoll, Andre Gingrich unter Mitarbeit von Sven Hartwig und Sabine Decleva, Trancrypt Verlag, Bielefeld 2011, S. 68-72, 73-76; Frank-Olaf Radtke, *Kulturen sprechen nicht. Die Politik grenzüberschreitender Dialoge*, HIS Verlag, Hamburg 2011, S. 9-11, 116-121.

² Zob.: Piotr Burgoński, *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2012.

dzyetnicznych na Ukrainie, zapewnienie wszelkich możliwości pełnowartościowego rozwoju społecznego i kulturowego ludności Ukrainy w jej kontaktach z cywilizacją europejską.

W ostatnich latach badaniom są poddawane przede wszystkim etnopolityczne, etnosocjalne oraz etnokulturalne aspekty stosunków i współpracy międzyetnicznej (zawierającej składniki takie jak międzyetniczne kontakty, związki, stosunki między przedstawicielami różnych środowisk etnicznych na poziomie grupowym oraz osobistym). Obserwowane są zwłaszcza kwestie dynamiki ruchu ludności, poziomu wykształcenia, statusu społecznego, działalności zawodowej, tożsamości etnicznej, znajomości języków, orientacji kulturowych i politycznych, zdolności do konfliktów i wzajemnej tolerancji różnych grup etnicznych ludności Ukrainy.

Jednocześnie, coraz bardziej ważną staje się potrzeba zbadania charakteru procesów stosunków międzyetnicznych „w głębi czasów” – w toku trwałego okresu historycznego, zarówno od samych źródeł kształtowania współczesnego narodu ukraińskiego, jak i w przełomowych, transformacyjnych, okresach dziejów poszczególnych regionów Ukrainy.

Badania międzydiscyplinarne takich procesów są bardzo potrzebne zarówno z naukowego, jak i ze światopoglądowego punktu widzenia. Z jednej strony pozwalają one przedstawić naukowo wielowiekowy proces kształtowania się i rozwoju na terenach Ukrainy całościowej i polikulturowej wspólnoty, o charakterystycznych i kontrowersyjnych zjawiskach wzajemnych stosunków, walki, konkurencji, wpływów wzajemnych, solidarności, współpracy, a z drugiej zaś – wyodrębnić osobliwości międzyetnicznego współdziałania w kontekście procesów politycznych. Rozważania w zakresie tej ostatniej kwestii pomogą zbadać całości kształt mobilizacji międzyetnicznej, zachowanie różnych etnicznych wspólnot podczas trwania procesów transformacyjnych w poszczególnych regionach i w różnych okresach, a także rolę wewnętrznych i zewnętrznych czynników politycznych w kontekście stosunków międzynarodowych, kulturę współdziałania grup etnicznych etc.

Ostatnie dziesięciolecia XX w. charakteryzowały się aktywną analizą teoretyczną szerokiego spektrum problemów powiązanych z etnopolityką (geneza etniczności, teoria etniczna, świadomość narodowa, samoidentyfikacja i przedsiębiorczość etniczna, etniczność konfliktowa i inne). Pojęcie etnopolityki jest wykorzystywane przez badaczy do wyjaśniania współczesnych procesów narodowościowych zachodzących na Ukrainie i poza nią, ale trudności w poznawaniu tradycji tożsamości ukraińskiej wypływają stąd, że w większości wypadków naukowcy nie zwracają uwagi na praktyki etnopolityczne dawnych mocarstw, w skład których wchodziły ziemie ukraińskie (Rosja, Austro-Węgry). Dlatego

kluczową rolę w analizie sfery etnopolitycznej społeczeństwa ukraińskiego powinno odgrywać podejście historyczne i komparatystyczne. Konieczność ich zastosowania dla zrozumienia konceptualnych zasad formułowania etnopolityki na Ukrainie można wyjaśnić przede wszystkim tym, że w historii Ukrainy, zwłaszcza od drugiej połowy XIX w., kryje się wielkie historyczne doświadczenie (pozytywne i negatywne), którego nie można pominąć, nie tylko z teoretycznego punktu widzenia, ale również ze względu na praktyczną stronę zagadnienia.

Dyskusja nad głównymi zasadami etnopolityki rządu wiedeńskiego wobec etnicznie nieaustriackich ziem monarchii habsburskiej pozostaje aktualna do dziś. Z szeregu opracowań historycznych można wysnuć wniosek o niejednoznaczności działań rządu centralnego, który zmuszony był lawirować między interesami i potrzebami systemu politycznego Habsburgów jako całości i lokalnymi interesami czy pragnieniami poszczególnych narodów, co w razie niespełnienia oczekiwań tych narodowości nabierało od razu zabarwienia konfliktu politycznego.

Jednocześnie, brakuje dziś jeszcze analiz kompleksowych, które dotyczyłyby etnopolityki Austro-Węgier, uprawianej wobec narodów zamieszkujących ziemie Galicji, Bukowiny czy Zakarpacia, i które odpowiadałyby zasadom dyskursu teoretycznego w zakresie życia politycznego grup narodowych, ich lokalizacji, relacji społeczno-ekonomicznych i polityczno-kulturowych między samymi narodami, a także między nimi a państwem. Wreszcie, trudności nastręcza wyznaczenie więzi pomiędzy grupami etnicznymi zamieszkującymi monarchię z ich przodkami oraz ocena polityki narodowej realizowanej przez urzędników austriackich, dokonywana przez przedstawicieli tych narodowości.

Aktualność badań stosunków międzyetnicznych w Galicji, w tej swoistej „małej ojczyźnie” wielu narodów, uwarunkowana jest przez kilka ważnych czynników. Przede wszystkim, Galicja to jedno z najbardziej wielonarodowych terytoriów w Europie. Wyjątkowa mozaika etnokulturowa tego regionu to wynik licznych migracji grup ludności, w toku których między etnosami kształtowały się relacje komplementarności lub wrogości. Dzięki swojemu położeniu geopolitycznemu, ziemie zachodnioukraińskie w ciągu wielu stuleci były nie tylko miejscem krzyżowania się szlaków handlowych, ale też znajdowały się w epicentrum politycznych i prawnych sporów oraz pretensji terytorialnych różnych podmiotów władzy państwowej. Każdy etnos Galicji w swym zachowaniu nie był, i nie mógł być, uwolniony od pamięci historycznej, kultury politycznej, tradycyjnego postępowania socjalnego swojego etnosu poza granicami kraju.

Na nowoczesnym etapie badań naukowych stosunki wspólnot narodowych Galicji nie przypadkowo przyciągają uwagę krajowych i zagranicznych uczonych, polityków, obserwatorów. Na podstawie współczesnej literatury przedmiotu

widać, iż wszechstronnie została zbadana już kwestia współdziałalności etnicznej na przykładzie etnopolitycznej strefy zachodnioukraińskiej w okresie międzywojennym. Analizując inicjatywy aktorów scen politycznych i etnicznych elit, współcześni uczeni zbadali osobliwości współdziałania grup na postimprialnej przestrzeni oraz po inkorporacji regionu przez Polskę, wyjaśnili przyczyny powstania konkurencji i konfliktów międzyetnicznych, wyodrębnili kryteria osiągnięcia kompromisów i konsensusów między różno- i równostatusowymi wspólnotami etnonarodowymi.

Natomiast problemy stosunków międzyetnicznych w Galicji w okresie jej przynależności do Cesarstwa Austriackiego, a także wejście etnicznych terenów ukraińskich w skład nowopowstałych państw narodowych na gruzach byłej już Monarchii Naddunajskiej, jest kwestią prawie nie zbadaną w etnopolitycznym przekroju. Znaczne zainteresowanie naukowców budzi regionalna, etnonarodowa sytuacja na ziemiach zachodnioukraińskich od końca XVIII do pierwszego dwudziestolecia XX w. Ponieważ terytoria te niejednokrotnie w przeszłości zmieniały swą przynależność narodo-państwową oraz przeszły znaczną ewolucję etnonarodową i etnosocjalną, jako swoisty kulturowo-historyczny region Europy Środkowej i Wschodniej, okazywały zawsze wyraźną swoistość współistnienia międzyetnicznego.

Aktualne badania naukowe uczonych z Ukrainy i Polski świadczą o tym, iż dzięki położeniu geograficznemu i cywilizacyjnemu ziemie galicyjskie, w ramach Imperium Habsburgów, były szczególnym ośrodkiem odmienności i wartości kulturowych, właściwych terytoriom pogranicza różnych cywilizacyjnych wpływów. Liczne wewnętrzne, społeczne, kulturowe i religijne granice tworzyły tu osobliwą recepcję intensywnych oraz różnorodnych stosunków międzyetnicznych. Bez względu na trwałą i odmienną przynależność państwową, wraz z upływem stuleci, niektóre rejony ziem zachodnioukraińskich zgromadziły znaczne pozytywne doświadczenia tolerancyjnego współistnienia przedstawicieli różnych etnosów i wyznań.

W ramach monarchii naddunajskiej cechy te nabyły wyraźnych zarysów i przejawiały się w strukturze politycznej, społecznej i narodowej. Wyraźne były tożsamości regionalne, których istota zakotwiczona była z jednej strony w poczuciu jedności z własną wspólnotą, z drugiej zaś – w mniejszym lub większym dystansie odnośnie innych wspólnot albo grup³. Ten dystans, jak świadczy historia Galicji w owym okresie, nie zawsze oznaczał poczucie odizolowania w szerszej jednostce społecznej kiedy to etniczna grupa, zachowując swoją odrębność, miała jednocześnie świadomość przynależności do większej wspólnoty. Były

³ Hainz-Dieter Heimann, *Die Habsburger. Dynastie und Kaiserreihe*. 4. durchgesehene Auflage, Verlag C.H. Beck, München 2009, S. 99-106.

bowiem przypadki kiedy dystans powodował wyobcowanie, a zamiast uczucia przynależności do większej wspólnoty pojawiała się wrogość albo niezadowolenie. Taka obcość stała się rezultatem niemożliwości realizacji, w pewnych warunkach, ważnych dla wspólnoty orientacji etnopolitycznych, wartości kulturowych lub interesów ekonomicznych. Wtedy takie czynności nabierały kształtu bardziej lub mniej mobilnych ruchów społecznych, widzących swoje główne zadania w obronie własnych priorytetów etnicznych i politycznych⁴.

Galicyska strefa etnopolityczna jest doskonałym przykładem terenu, na którym rozwinięte zostały stosunki międzyetniczne. Jej cechą charakterystyczną – w okresie przynależności tych ziem do Cesarstwa Habsburgów, a także później, w latach istnienia państw narodowych powstałych na obszarach dawnej monarchii – była walka poszczególnych nacji, zwłaszcza Ukraińców i Polaków. Naukowe znaczenie problemu aktywizuje potrzeba zbadania jej etnicznych, politycznych i religijnych aspektów.

Badania osobliwości stosunków międzyetnicznych w Galicji polegają na określeniu strategii kolonizacyjnych jako środka polifonii kulturowej, wyjaśnieniu regionalnych wymiarów zachowania etnopolitycznego na obszarze Cesarstwa, określeniu miejsca i roli regionu w etnopolityce Wiednia, a także ukazaniu międzyetnicznych kompromisów oraz kultury międzyetnicznego współdziałania między podstawowymi narodowościami kraju – Polakami, Żydami, Niemcami⁵. Uczeń nie brał pod uwagę wspólnoty ukraińskiej, której przeszłość, w granicach Cesarstwa Habsburgów, została stosunkowo rzetelnie zbadana zarówno przez ukraińskich, jak i polskich uczonych.

Autor wyraża nadzieję, iż zaprezentowane w niniejszej pracy poglądy oraz uogólnienia będą sprzyjać zacieśnieniu się dalszej współpracy polsko-ukraińskiej w gronie historyków i politologów, sprecyzowaniu nowych narzędzi metodologicznych oraz praktycznemu zastosowaniu doświadczeń współistnienia międzyetnicznego w Galicji, w działalności polityków, uczonych oraz obywateli zjednoczonej Europy.

*Piotrków Trybunalski – Gdańsk – Warszawa – Paryż,
2013.*

⁴ Raphael Lutz, *Imperialle Gewalt und mobilisierte Nation. Europa 1914-1945*, Verlag C.H. Beck München 2011, S. 28-31; Philipp Ther, *Die dunkle Seite der Nationalstaaten* «Säuberungen» im modernen Europa / Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, S. 50-58.

⁵ Zob.: Ярослав Грицак, *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886)*, Видавництво «Критика», Київ 2006; Waldemar Łazuga, *Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. monarchii*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2013.